

УДК 911.3

Наталія Омельченко

СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА УРБАНІСТИКА: ДОСВІД ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

Дана стаття присвячена вивченню досвіду дослідження феномену урбанізації і розвитку міст з точки зору різних підходів і наукових концепцій у просторово-часовому аспекті. У статті викладений аналіз багатьох наукових праць, які вплинули на загальний розвиток геоурбаністики, зважаючи на те, що найбільш інтенсивне вивчення процесів урбанізації окремих поселень та їх систем припадає на другу половину ХХ століття. Показано важливість досліджень урбанізації як вагомого чинника трансформації територіальної організації життєдіяльності населення та якості життя у соціально-географічному вимірі.

Ключові слова: місто, історичний розвиток міст, урбанізація, геоурбаністика, концепції урбанізації.

Наталія Омельченко. СОЦИАЛЬНО-ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ УРБАНИСТИКА: ОПЫТ И ИСТОРИОГРАФИЯ.

Данная статья посвящена изучению опыта исследования феномена урбанизации и развития городов с точки зрения различных подходов и научных концепций в пространственно-временном аспекте. В статье изложен анализ многих научных трудов, которые повлияли на общее развитие геоурбанистики, учитывая то, что наиболее интенсивное изучение процессов урбанизации отдельных поселений и их систем приходится на вторую половину ХХ века. Показана важность исследований урбанизации как весомого фактора трансформации территориальной организации жизнедеятельности населения и качества жизни в социально-географическом измерении.

Ключевые слова: город, историческое развитие городов, урбанизация, геоурбанистика, концепции урбанизации.

Natalia Omelchenko. SOCIO-GEOGRAPHIC URBAN STUDIES: EXPERIENCE AND HISTORIOGRAPHY.

This article is devoted to studying the experience of the research of urbanization and urban development from the perspective of different approaches and scientific concepts in the space-time dimension. The article describes the analysis of many scientific works that have influenced the general development of urban geography considering that the most intensive research work in the field of urbanization of some settlements and their systems started in the second half of the 20th century. The importance of the study of urbanization as an important factor of transformation of the territorial organization of social life and quality of life in social and geographical dimension.

Key words: city, historical urban development, urbanization, urban geography, the concepts of urbanization.

Постановка проблеми. Урбанізація являє собою багатогранний і дуже неоднозначний процес, який (окрім збільшення частки міського населення та інтенсивного формування міст як особливого типу поселень з великою кількістю людей, зосереджених у відносно обмеженому просторі) несе із собою трансформацію всієї просторово-структурної організації життя населення, його якісних характеристик, а також зміну умов і способу життя людей. Тривалий час географів, економістів, філософів усього світу найбільше цікавили просторові форми урбанізації – міські поселення, передусім їх формування, структура, особливості розвитку і територіальної організації, функціонального призначення міст. Однак, важливо відмітити, що урбанізація має чітку соціально-економічну сутність, і для неї характерна географічна обумовленість і різна якість. На початок ХХІ ст., незважаючи на великий доробок соціологів, існує дефіцит досліджень у плані соціально-географічного осмислення урбанізації, якості життя міського населення. Тому сьогодні географи починають звертати увагу на необхідність «закриття» цієї ніші у комплексному дослідженні урбанізаційних тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження еволюції будь-яких об'єктів передбачає осмислення історичного підґрунтя. Поняття «місто» і «урбанізація» у часовому аспекті зазнали значних трансформацій як з приводу дефініцій, так і з приводу підходів дослідження. Фундаторами вже тепер визнаного усіма напрямку геоурбаністика можна вважати таких науковців як Н.І. Блажко, Ф.Д. Заставний, П.С. Коваленко, Г.М. Лаппо, С.С. Мохначук, Є.Н. Перчик, М.Д. Пістун,

Б.С. Хорєв та ін., які у своїх роботах спиралися на основи районування і містобудування, планувальні схеми і сітки розселення. Російські географи і урбаністи Ю.Л. Пивоваров, В.В. Покшишевський, І.М. Маєргоїз, А.А. Мінц, В.Г. Давидович розглядали теоретичні та методичні проблеми просторового розвитку урбанізації того часу на різних територіальних рівнях. Сьогодні науковці розширюють горизонти власних наукових пошуків та спрямовують дослідження феномена урбанізації у соціально-географічний вимір. На соціальних аспектах розвитку міст сьогодні наголошують і акцентують увагу такі вчені як О.І. Алексєєв, А.Г. Гольцов, І.В. Гукалова, Ю.В. Медведков, Г.П. Підгрушний, С.А. Пожляцький, М.О. Слука, А.І. Трейвіш та ін.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження просторово-часового розвитку міст та систематизація найбільш значимих досліджень в галузі соціально-географічних аспектів урбанізації, вивчення еволюції основних підходів та наукових концепцій дослідження розвитку міст у минулі роки та сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Фокусом урбанізаційного процесу є місто. З погляду класичної географії, місто – це населений пункт, більша частина мешканців якого не зайнята в сільськогосподарському виробництві [10]. Місто виконує промислові, організаційно-господарські, управлінські, культурні, транспортні та інші, крім сільськогосподарських, функції, для нього характерні концентрація виробництва та підвищена компактність переважно багатоповерхової забудови. Населення міста веде своєрідний міський спосіб життя [21].

Виникнення і розвиток міст пов'язані з першими витокami людської цивілізації. У ході її роз-

витку люди об'єднували свої розрізнені місця проживання і споруджували великі поселення, з яких одні згодом зникали чи були знищені, інші змогли пройти через тисячоліття і стати свідками відроджень чи занепадів у розвитку суспільства. Наприклад, найдавніше місто Єрихон, розташоване у Палестині, було засноване у IX тис. до н.е. Воно стало одним з провідних центрів на важливому торговельному шляху. Близько 8000 р. до н.е. в Єрихоні в куполоподібних будинках проживало біля 2000 мешканців [15].

В різні часи міста виконували різні профільні функції, відігравали різне значення в розвитку людської спільноти. Історія розвитку міст поділяється на епохи за типом існуючих суспільних відносин, рівнем виробництва засобів життя, культури і архітектури. У табл. 1 наведено виділені нами умовні (з огляду, насамперед, на західноєвропейські цивілізаційні тенденції) етапи історичної еволюції міст.

Еволюція досліджень міст та процесів їх розвитку і організації відповідала основним актуальним проблемам філософії, економіки, пізніше і соціології міста, а також містобудування і осмислення міського розвитку в той чи інший період історії суспільства. Фахівці називають філософію і архітектуру першопричинними та першоутворюючими науками, які з'явилися чи не з моменту виникнення самої людини і яким належить важливе місце у визначенні онтологічного та епістемологічного значення міста та ролі сучасної людини як носія особливого типу урбаністичної свідомості, урбаністичного способу мислення та способу життя [26]. Соціологія і економіка міста, як і безпосередньо географія міст (геоурбаністика), сформувався набагато пізніше.

В свою чергу, народження кожного міста було зумовлено потребами суспільства, насамперед, економічними. Значення, роль і соціальний профіль міст були різними відповідно до рівня розвитку продуктивних сил, способу виробництва, суспільно-економічної формації, в умовах яких вони розвивалися. Змінювалися характер розселення людей, темпи розвитку міського господарства, благоустрій житла і інфраструктура. Але з часом неодмінно зростало значення і роль міст у соціально-економічному, політичному розвитку країн і регіонів, що пізніше отримало назву «урбанізація».

Вивчення міст розпочалися зі створенням перших міських поселень. Пошуком ідеальної організації поселення вже в античні і ранні індустріальні часи займалися Гіпподам Мілетський, Платон, Філарете, Кампанелла та інші вчені. Зокрема, перші стандарти планування і будівництва з метою впорядкування елементів міста для забезпечення комфортного життя мешканців були втілені давньогрецьким науковцем Гіпподамом Мілетським у 451 р. до н.е. у так званій «гіпподамовій сітці», яка стала прикладом одного з перших міських планів. Цим вченим, зокрема, були розроблені плани міста Пірей (сучасне місто-порт у Греції), міста Родос (яке наразі включено до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО) та ін. [25].

Через домінування сільського господарства, де ремесло було лише його додатком, міські поселення за характером діяльності і функцій тривалий час нагадували великі села. Приблизно з X століття відбувається процес зростання ролі міст і оформлення міської зайнятості, що стало важливою рисою першого «урбаністичного переходу». Дослідники середньовічного міста протиставляли його селу не тільки тим, що в місті вироблялося багато різноманітної продукції, а й тим, що ця продукцію виробляли ремісники. Крім того, міське господарство значно більше, ніж сільське, було зорієнтовано на грошовий обмін.

У добу Відродження відбувається розквіт міського життя, а економіка міста набуває регульованого характеру. Така урегульованість досягалася за рахунок об'єднання міщан, виходячи з їх спільних інтересів: фактично не існувало таких видів діяльності у містах, які б не регулювалися відповідними корпоративними об'єднаннями. Дослідження міст носили не економічний, а більш гуманітарний та технічний характер [27]. Багато уваги у розумінні раціональності організації міст і у містобудівній практиці придалося оборонним цілям і захисту поселень (А. Дюрер, В. Скамоцці), соціалістичним і утопічно-комуністичним ідеям загального благополуччя (Т. Мор, Т. Кампанелла та ін.).

Індустріальна цивілізація подарувала світу найбільшу кількість містобудівних моделей і теорій, елементи яких існують і затребувані досі. Знання про місто знайшли свої відображення у роботах К. Маркса, К. Бюхера, Г. Зімеля, Р. Парка, Е. Дюркгейма, М. Вебера, Н. Анциферова, В. Зомбарта, М. Ковалевського тощо. Науковці почали розглядати місто та його господарство з економічної точки зору у зв'язку зі зростанням ролі міста у зародженні ринкової економіки [27]. Промислова революція, що почалася на початку XIX ст. і досягла свого апогею у XX ст., інтенсифікувала розвиток міст. Саме на зламі XIX-XX ст. заговорили про урбанізм і урбанізацію як головну рису суспільства, яскравішу, ніж індустріалізм чи капіталізм.

Розвиток інтересу до міста з боку наукового співтовариства був значною мірою зобов'язаний Чиказькій школі соціології. Європа в цей період була охоплена потрясіннями, відтак основним майданчиком для соціальних досліджень, у т.ч. досліджень міст, стали США. На початку XX ст. там вже набула поширення практика так званих соціальних обстежень (social surveys), які давали багато даних для глибокого аналізу соціальних проблем і умов життя населення міст [23].

Лідером Чиказької школи був Р. Парк, який зазначав, що «сформувавшись, місто ... стає великим сортувальним механізмом, котрий безпомилково добирає із загальної маси населення індивідів, найкраще пристосованих до життя в конкретному регіоні або конкретному оточенні» [7]. Ще один відомий представник Чиказької школи Л. Вірт вказував, що раніше термін «урбанізувати» означав «робити ввічливим», «перетворювати щось на витончене».

Таблиця 1

Періодизація історичного розвитку міст

Історичний етап	Початок етапу	Особливості етапу	Міста
I етап Міста давнини й античності	від IX-VIII тис. до н.е.	В результаті відокремлення ремісництва від землеробства у перехідний від первіснообщинного до рабовласницького ладу період вдосконалюються знаряддя праці і будівельні навички і виникають перші міста як, передусім, релігійні, військові та палацові осередки. Міське населення становили чиновники, жерці, воїни, купці й дрібні торговці, ремісники (будівельники, ткачі, гончарі, теслі) та раби. Незважаючи на тісну пов'язаність давніх міст із промислами і сільським господарством, вони стають важливими осередками культури та мистецтва. У регіональному плані розрізняють два типи давніх міст: <i>давньосхідний</i> , за якого зусилля великої кількості людей були об'єднані для спорудження великих столичних міст з незначною часткою міського населення (Єгипет, держави Месопотамії, Індії та Китаю) та <i>античний</i> – зосередження переважної частини населення у містах-полісах невеликих розмірів (Давня Греція і Давній Рим).	Срихон, Єрусалим, Ольвія, Тирас, Фанаторія, Танаїс, Феодосія, Неаполь Скіфський, Мемфіс, Ахетатон, Вавилон, Патна, Александрія, Ніневія, Рим, Афіни, Спарта, Троя, Карфаген та ін.
II етап Середньовічні міста	від V ст. н.е.	Процес розвитку міст у цю епоху значно сповільнився через панування натурального господарства і сільського способу життя. Кількість міського населення не перевищувала 3-5 %, а людність великих міст становить близько 5-20 тис. осіб. Становлення великої феодалної земельної власності породжувало потребу у захисті як самих феодалів, так і підвладного їм населення від сусідніх феодалів та чужоземних нападників. Міста часто розросталися на місці оборонних укріплень (замків, фортець). Економічною базою розвитку міст поступово стає ремісницьке виробництво та торгівля. Також вони виконують релігійні, просвітницькі, медичні та культурні функції.	Константинополь, Венеція, Генуя, Барселона, Севілья, Лісабон, Брюгге, Антверпен, Лондон, Париж, Кельн, Київ, Чернігів, Переяслав та ін.
III етап Промислові міста	від XVIII ст.	Промислова революція зумовила зростання торгівлі й виробництва, а також міського населення і темпів урбанізації. З розвитком національних держав підвищується роль промислових центрів і столиць, що виконують різноманітні функції і розростаються до величезних розмірів. У 1700 р. в Європі налічувалося 14 міст з людністю понад 100 тис., в 1800 р. таких міст стало більше 200, а у 1900 р. в містах цієї категорії мешкало вже 5,5 % населення планети. На початку XX ст. у найбільш розвинутих країнах (Англії, США, Франції, Німеччини) частка міського населення зростає до 40-70 %. Характерною рисою промислових міст стає їх розвиток на основі затверджених планів та правил забудови, що ґрунтуються на будівельних, санітарних та протипожежних нормах. В промисловому місті все підпорядковується розвитку індустрії, роль соціальної сфери незначна і спрямована на забезпечення базових потреб людини. Відкриваються перші товарні і фондові біржі.	Лондон, Манчестер. Ліверпуль, Ліон, Марсель, Чикаго, Харків, Одеса, Катеринослав та ін.
IV етап Інформаційні (пост- індустріальні) міста	від початку XXI ст.	Основою економіки постіндустріальних міст стають інформаційні технології та інформаційне виробництво, а на зміну великим фабрикам і заводам, які були характерними для міст XX ст., приходять малі і середні промислові підприємства, котрі виготовляють інноваційну, наукоємну продукцію, засновують свою діяльність на значній подрібненості, модульності, екологічності та науковій орієнтованості виробничого процесу. Міста перетворюються з осередків індустрії на середовище існування різноманітних підприємств соціального спрямування комерційного та некомерційного сектору, які надають широкий спектр послуг, для них стають характерними процеси диверсифікації і деконцентрації, розвивається субурбанізація. В окремий елітний ешелон виокремлюються глобальні міста, значення яких виходить далеко за межі «вміщуючи» їх держав. З'являються «розумні» міста, покликані забезпечити високу якість життя населення.	Нью-Йорк, Токіо, Париж, Сеул, Шанхай, Дубаї

(складено автором за матеріалами [8, 29])

І тільки з другої половини XIX ст., коли місто стало спеціальним об'єктом дослідження економістів і соціологів, зміст урбанізації і урбанізму набув сучасного тлумачення як процес, який охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства [6]. У своєму дослідженні «Урбанізм як спосіб життя» він дізнавався, яким чином велика територія міста, щільність його населення і його різноманітність впливають на формування світосприйняття його мешканців. За Віртом, у містах люди стають безцеремонними, байдужими, постійно відчувають неспокій і нервову напругу [9]. Вченими Чиказької школи соціології було вперше запропоновано відносно цілісну концепцію міста, що включала аналіз чинників його соціально-просторової організації. Головне завдання – пошук механізмів просторової організації міста, при уявленні його як соціальної лабораторії, в якій можна вивчати людську природу і зміст суспільного життя [29].

Велике значення для розкриття змісту багатовекторного розвитку міст, на нашу думку, мали концепції, які аналізували зміни зовнішніх умов розвитку міст з кінця XIX ст. до початку XXI ст. Прикладом найбільш відомих соціально-просторових досліджень стали роботи Й. Тюнена [33], А. Маршалла [21], які обґрунтовували функціональні зони міст і зовнішні ефекти промислового агломерування. Пізніше представили свої ієрархічні моделі Г. Ципф [11], В. Кристаллер [16], А. Льош [19], які досліджували центральність міст через зосередження в них різних функцій. Після Другої світової війни вивчення міст стали більше пов'язувати із проблемами балансування міського зростання (Дж. Джейкобс, Ф. Перру та ін.) [14, 24]. Нарешті, у період прискорення глобалізаційних процесів і поглиблення поляризації світової економіки з'являються і роботи, які описують причини лідерства міст у сучасний період (П. Кругман, Р. Флоріда та ін.) [17, 34].

Таким чином, незважаючи на те, що у дослідженнях економістів у добу світової індустріалізації домінували дослідження з акцентом на економічне функціональне зонування і економіку міського господарства, розвантаження швидко зростаючих міст, вирішення виникаючих екологічних проблем, соціологи звертали увагу на спосіб життя і зміну самого соціуму у міських умовах, а також на територіальну сегрегацію поселень, прояви злочинності у містах та інші проблеми.

Прискорений розвиток міст у територіальному, економічному та соціальному аспектах сприяв виникненню і осмисленню глобального феномену урбанізація. Хоча, як було зазначено, саме поняття «місто», як і зміст терміна «урбанізація», протягом всієї історії досліджень їх розвитку значно еволюціонували. При цьому саме у царині дослідження міст та урбаністиці як широкому міждисциплінарному полі досліджень завжди існував найкращий ґрунт для дискусій з методологічних проблем та міждисциплінарного співробітництва.

Всі концепції урбанізації, що з'явилися в науці

в 1960 – 1980-і рр., коли урбанізація стала одним з найважливіших факторів, що впливають на життя суспільства, мали практичну спрямованість і були націлені на пошук оптимальних варіантів системи розселення та інструментів її регулювання. На просторі СРСР значиму роль зіграли три концепції.

Теорія групових систем населених місць. Автор даної концепції – В.Г. Давидович – вважає, що в ході урбанізації поселенська мережа буде еволюціонувати шляхом формування групових систем, в якості яких розглядалися взаємопов'язані міські та сільські поселення різної величини і профілю, об'єднані територіально-виробничими зв'язками і загальною інфраструктурою [12]. Цю концепцію підтримали також А.В. Кочетков, Ф.М. Лістенгурт, А.М. Вишневський, Ю.Л. Пивоваров, які вважали цей процес неминучим і незворотнім [20, с. 7].

В 1960-і рр. в географії складається інший теоретичний напрямок, який одержав назву **концепції єдиної системи розселення**. Вона була розроблена в центрі з вивчення проблем народонаселення в МДУ і найбільш повно відображена в роботах Б.С. Хорева. Основна ідея полягала в тому, що в умовах централізованого планування держава може забезпечити рівні умови і можливості для розвитку сільських і міських поселень, раціонального (рівномірного) розміщення населення.

В 1970-і рр. з'являється **концепція опорного каркасу розселення**, в якості одного з розробників якої виступив Г.М. Лаппо. Опорний каркас розселення розглядався ним як найбільш стійкий елемент системи розселення, що включає міста та найбільш великі сільські населені пункти, з'єднані транспортними зв'язками. Розвиваючи каркас розселення, держава формує найбільш оптимальну поселенську середу. Подальша розробка цих ідей належить П.М. Галявину, який запропонував методику виділення міських агломерацій, обґрунтував критерії міста-ядра і способи визначення меж супутникової зони [20, с. 7-8].

Всі розглянуті вище теоретичні схеми виходили з того, що розселення підлягає вдосконаленню і розвитку і меншою мірою з того, що урбанізація живе за своїми власними об'єктивними законами еволюції.

Тривалий період науковці розуміли урбанізацію як процес збільшення міського населення за рахунок сільського і збільшення кількості міст, не беручи до уваги інших аспектів урбанізації. Наприклад, дослідження, що проводилися в Україні у радянські часи, мали переважно регіональний характер (Д.І. Богуненко, Ю.І. Пітюренко, П.С. Коваленко, М.Г. Ігнатенко, С.С. Мохначук, Є.Й. Шипович та ін.), або були присвячені вивченню окремих міст (О.І. Степанів, Є.Й. Шипович, Л.В. Гнатюк, Л.Є. Маслій та ін.). Але слід відзначити, що після появи декількох ґрунтовних праць у 1970-80 рр. (Ю.І. Пітюренко і П.С. Коваленко) помітного просування у напрямі територіально-структурного дослідження міських систем розселення не спостерігалось.

З іншого боку, у соціальному аспекті урбанізація – це багатомірний процес зростання і підвищення ролі міст у розвитку суспільства, збільшення частки міського населення і поширення міського способу життя на всі прошарки населення [31]. Зокрема, А.В. Степаненко відзначає, що «процес урбанізації супроводжується формуванням специфічного середовища для життєдіяльності населення і суттєвими змінами у його способі життя» [30].

Таку рису урбанізації відмічав також і В. Кубійович, якого вважають засновником української геоурбаністики, праці якого лише у пострадянський період стали відомими широкому науковому загалу. Проте цей вчений ще у 1927 р. здійснив комплексну економіко- і соціально-географічну характеристику рідного міста на основі конкретних експедиційних та статистичних досліджень із застосуванням картографічних методів. Вчений досліджував територіальну організацію міста (Нового Санча), особливості його забудови, щільності населення, етнічного і професійного складу населення. Встановлюючи межі міста, В. Кубійович зазначав, що вони не співпадають з адміністративними, через те, що міська культура життя і діяльності поширюються на неміські поселення, а найближчі села набувають міського характеру [18]. Тим самим вчений вже на початку ХХ ст. проставив нові акценти у дослідженні урбанізації і міст.

Протягом всієї історії розвитку і дослідження міст науковці виходили з того, що міста постійно зростають, розвиваються, видозмінюють свою структуру й вигляд. Це вимагало уваги до процесів розвитку й до динаміки станів, зміни кількісних й якісних параметрів, таких, як чисельність і структура населення, територія, забезпеченість різними видами інфраструктури, стан будинків, якість навколишнього середовища тощо. Контролювати всі процеси, пов'язані із територіальною організацією систем життєзабезпечення міст, їх перспективами могла система управління містобудуванням (у тому числі містобудівне проектування), яке по-різному, але виконувало свою роль в країнах різних типів господарювання і розвитку. В СРСР і пострадянських країнах існувала і продовжує існувати практика розробки і затвердження генеральних планів розвитку міст – основний вид містобудівної документації про планування розвитку території міських поселень [3].

У західних країнах в 1960-1980 рр. дослідження урбанізації як процесу з усіма його наслідками також посідають чільне місце. Вчені активно цікавляться питаннями закономірностей його просторової організації та еволюції у різних країнах, стадійним характером розвитку зв'язків «село – місто» (центр – периферія), збільшенням форм урбанізованого розселення. Особливе значення мала концепція американського вченого Дж. Джебса (1963 р.), який виділив і обґрунтував 5 стадій розвитку урбанізації [2]. Його дослідження, разом із дослідженнями російського вченого М. Кондратьєва про цикли розвитку економіки, були взяті на озброєння при розробці «своїх» стадій урбанізації

радянськими географами.

Класична теорія Джебса не описувала одночасний розвиток міст різного розміру, яке визначається міграцією населення між ними. Коли в розвинених країнах у середині 1970-х рр. з'явилися перші ознаки деконцентрації населення великих міст, які досягли максимуму зростання, з'явилася теорія «диференціальної» урбанізації (Т. Контулі та ін.), в якій процес урбанізації був представлений як перехід від моноцентричної системи розселення з домінуванням великого міста до поліцентричної системи шляхом безперервної міграції між містами різного ієрархічного рівня і людності [1]. Відповідно до цієї теорії, міські поселення різної людності мають свої тенденції циклічного розвитку, що призводить до падіння у певні періоди людності, наприклад, великих поселень і вихід на перший план малих міст, і навпаки, але вже з меншим розмахом коливань. Проте це відбувається по-різному у різних країнах.

З 1990-х рр. починається новий етап в осмисленні розвитку міст. Він ознаменувався появою «соціально спрямованих» досліджень урбанізації, всіх її форм, включати до уваги нові проблеми конфліктності і напруженості конкретних ситуацій.

Загальною рисою цих досліджень є розгляд феномену урбанізму як способу життя, який відображає організацію суспільства з точки зору комплексу поділу праці і диференціації економічних ролей, коли високий рівень технологізації виробництва, висока соціальна мобільність, взаємозалежність соціальних суб'єктів у здійсненні економічних функцій призводять до знеособлення та індивідуалізації в соціальних відносинах. Це, своєю чергою, накладає відбиток на життєвий комфорт мешканців великих міст [22].

Таким чином, найбільш інтенсивно вивчення процесів урбанізації, окремих міських поселень та їх систем, припадає на другу половину ХХ ст. Це є наслідком того, що саме у цей період процес урбанізації проявлявся найбільш активно, зростала роль міст як основних форм розселення і соціально-економічних центрів.

Постіндустріальні тенденції внесли багато суттєвих коректив у розвиток міст. Багатоукладна економіка призвела до виникнення нових концепцій розвитку міст, що враховують реакцію на зміну технологій, зовнішніх і внутрішніх чинників, форм власності, множинність джерел інвестування. З кінця ХХ ст. відбувається зміна не тільки характеру, але і стилю мислення в науках, які мають відношення до розвитку міст. Значення інформації і сервісного сектору і домінування їх над традиційними галузями економіки стало головною ознакою постіндустріалізації, і саме глобальні (світові) міста, які за своєю роллю «вийшли» далеко за межі своїх країн, стали флагманами економіки знань (а разом з тим управління, контролю і потрібних для цього технологій) [32]. Постіндустріальні тенденції зробили міста не лише економічними і політичними, але і потужними фінансовими та інформаційними центрами, які зумовлюють темпоритм розвитку сучасної цивілізації. Але роль міст як носіїв духовності націй і

хранителів історичної пам'яті все одно зберігається [5].

Поява транснаціональної системи міст була пов'язана із формуванням нового типу економічних зв'язків між ключовими корпораціями світу і сервісними компаніями, коли інтернаціоналізація фінансових ринків дозволила фінансовим потокам вийти за національні кордони. В Україні можна спостерігати лише перші ознаки метрополізації міст, який проявляється у розвитку тих з них, які виконують стратегічно важливі для суспільства функції, організують та координують простір, характеризуються динамічною високодиверсифікованою структурою господарства, а також специфічними рисами соціально-культурного середовища [13]. В розвинених країнах одночасно дедалі більше стали говорити про сучасні технополіси – нові ідеальні типи міст постіндустріальної епохи, здатні генерувати і просувати на ринок високотехнологічну продукцію, розвивати інноваційні види діяльності [4].

Висновки. На різних етапах розвитку міст та урбанізації пріоритетними були різні проблеми локалізації, прояву, динаміки цих процесів, а також різні акценти у розумінні окремих понять. Незважаючи на величезний доробок – вузько- і міждисциплінарний – українська географія потребує нових досліджень з комплексним поглядом на про-

цес урбанізації, особливо з точки зору умов та якості життя міського населення. У стратегії радянської влади (і незалежної України не меншою мірою) не було виразної соціальної складової, або вона підпорядковувалась економічним завданням. Нові міста і селища міського типу формувалися вслід за створенням воєнного, промислового чи транспортно-го комплексу і були, по суті, додатком їх виробничої структури. Будь-який акцент на соціальних, а тим більше культурних чи національних аспектах життєдіяльності міських спільнот у кращому випадку кваліфікувався як самозамилування старовиною, а в гіршому – як прояв буржуазного націоналізму. Наслідком стала практична відсутність на пострадянському просторі теоретичного містознавства і геоурбаністики з усіма впливовими з цього наслідками для науки. Єдиного, загальноприйнятого визначення міста поки що також не запропоновано.

Отже, соціальний погляд на урбанізацію бачиться нам дуже плідним і для дослідження модернізаційних процесів, ритмів життя, і для окреслення важливих змін і трансформацій у способі і умовах організації побуту і праці. Він, як і інші, має просторову специфіку, невіддільний від історії освоєння території і формування міської мережі, географічного розташування і можливостей тієї чи іншої країни.

Список використаних джерел:

1. Geyer H.S., Kontuly T. *A Theoretical Foundation of the Concept of Differential Urbanization // International Regional Science Review.* – 1993. – Vol. 5. - № 2. – Pp. 157-177.
2. Gibbs J. *The Evolution of Population Concentration // Economic Geography.* – 1963. - № 2. – P. 119-129.
3. Bezliubchenko O.S. *Urbanistyka: navch. posibnyk / O.S. Bezliubchenko, O.V. Zavalnyi; Khark. nats. akad. misk. hosp.-va. – Kh.: KhNAMH, 2013. – 273 s. [Безлюбченко О.С. Урбаністика: навч. посібник / О.С. Безлюбченко, О.В. Завальний; Харк. нац. акад. міськ. госп.-ва. – Х.: ХНАМГ, 2013. – 273 с.]*
4. Vagin V.V. *Gorodskaja sotsiologija: Uchebnoe posobie dlja munitsipalnykh upravliaiushchikh. – M.: Moskovskiy obshchestvennyy nauchnyy fond, 2000. – 169 s. [Вагин В.В. Городская социология: Учебное пособие для муниципальных управляющих. – М.: Московский общественный научный фонд, 2000. – 169 с.]*
5. Vermenych Ja. *Urbanizatsiini protsesy v URSR yak ob'ekt doslidzhennia u systemi lokalnoi istorii // Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuku: Mizhvid. zb. nauk. pr. – 2007. – Vip. 16(1). – S.253-268. [Верменич Я. Урбанізаційні процеси в УРСР як об'єкт дослідження у системі локальної історії // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 16(1). – С. 253-268].*
6. Virt L. *Urbanizm kak obraz zhizni // Virt L. Izbrannye raboty po sotsiologii. – M.: INION RAN, 2005. – S. 93-118. [Вирт Л. Урбанизм как образ жизни // Вирт Л. Избранные работы по социологии. М.: ИНИОН РАН, 2005. – С. 93-118].*
7. Giddens E. *Sotsiologija / E. Giddens; per. z angl. V. Shovkun, A. Oliinyk; nauk. red. O. Ivashchenko. – K.: Osnovy, 1999. – S. 549. [Гидденс Е. Социология / Е. Гидденс; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; наук. ред. О. Іващенко. – К.: Основи, 1999. – С. 549].*
8. Gladkyi O. *Geografija mist. Geourbanistyka: pidruchnyk / Oleksandr Gladkyi, Stepan Ishchuk; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. – K.: Palyvoda A.V. [vid.], 2014. – S. 67-78. [Гладкий О. Географія міст. Геоурбаністика: підручник / Олександр Гладкий, Степан Іщук.; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: Паливода А.В. [вид.], 2014. – С. 67-78].*
9. Gorodianenko V.G. *Sotsiologija: istochnikovedenie i istoriografija znaniia: ucheb. posobie / V.G. Gorodianenko. – Dnepropetrovsk: DNU, 2003. – S. 176. [Городяненко В.Г. Социология : источниковедение и историография знания: учеб. пособие / В.Г. Городяненко. – Днепропетровск: ДНУ, 2003. – С. 176].*
10. Grechana S.I. *Ekonomichniy ta sotsialnyi rozvytok suchasnoho mista: monografija / Grechana S.I.; Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t ekon.-prav. doslidzh., Lugan. fil. – Lugansk: Noulidzh, 2011. – S. 6. [Гречана С.І. Економічний та соціальний розвиток сучасного міста: монографія / Гречана С.І. ; Нац. акад. наук України, Ін-т екон.-прав. дослідж., Луган. філ. – Луганськ: Ноулідж, 2011. – С. 6].*
11. Guérin-Pace, F. *Rank-Size Distribution and the Process of Urban Growth // Urban Studies.* – 1995. – 32 (3). – P. 551-562.

12. Davidovich V.G. *Rasselenie v promyshlennykh uzlakh SSSR*. – М., 1960. – С. 3. [Давидович В.Г. *Расселение в промышленных узлах СССР*. – М., 1960. – С. 3].
13. Denysenko O.O. *Protsesy metropolizatsii: svitohospodarskyi aspekt: monografia*. – К.: Instytut geografii NAN Ukrainy, 2012. – 193 s. [Денисенко О.О. *Процеси метрополізації: світогосподарський аспект: монографія*. – К.: Інститут географії НАН України, 2012. – 193 с.].
14. Jacobs J. *The Economy of cities*. New York.: Random House, 1969. – 453 p.
15. Kodin V.O., Panov P.V. *Arkhitektura ta mistobuduvannia pervisnogo suspilstva, starodavnioho i seredniovichnoho Skhodu. Navchalnyi posibnyk*. – Kharkiv: HNAME, 2007. – 122 s. [Кодін В.О., Панов П.В. *Архитектура та містобудування первісного суспільства, стародавнього і середньовічного Сходу. Навчальний посібник*. – Харків: ХНАМГ, 2007. – 122 с.].
16. Kristaller W. *Die zentralen Orte in Süddeutschland* / Kristaller W. // *Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischer Funktion*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1980 ; (Repr. d. Ausg. Jena 1933).
17. Krugman P. *First nature, Second nature and metropolitan location* // *J. Region.Sci.* – 2003. – № 33. – P. 129-144].
18. Kubiiovych V. *Z antropogeografii Novoho Sancha* // Volodymyr Kubiiovych. *Naukovi pratsi. Tom 1.* – Paryzh-Lviv, 1996. – S. 286-506. [Кубійович В. *З антропогеографії Нового Санча* // Володимир Кубійович. *Наукові праці. Том 1.* – Париж-Львів, 1996. – С. 286-506].
19. Losch A. *The economics of location*. – New Haven. – Yale University. – 1954.
20. Mazur L.N. *Rossiiskaia derevnia v usloviakh urbanizatsii: regionalnoe izmerenie (vtoraia polovina XIX-XX v.)* / L.N. Mazur. – Ekaterinburg: Iz-vo Ural. un-ta, 2012. – 472 s. [Мазур Л.Н. *Российская деревня в условиях урбанизации: региональное измерение (вторая половина XIX-XX в.)* / Л.Н. Мазур. – Екатеринбург: Из-во Урал. ун-та, 2012. – 472 с.].
21. Marschall A. *Principles of Economics*. – Macmillan, London, 1890.
22. Matiash S. *Chelovek v gorode: Sotsiologicheskie ocherki* / S. Matiash. – К.: Politizdat Ukrainy, 1990. – 223 s. [Матяш С. *Человек в городе: Социологические очерки* / С. Матяш. – К.: Политиздат Украины, 1990. – 223 с.].
23. Nikolaev V. *Gorodskie issledovaniia i chikagskaia shkola* [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: <http://urbanurban.ru/blog/education/246/Gorodskie-issledovaniya-i-chikagskaya-shkola>. [Николаев В. *Городские исследования и чикагская школа* [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://urbanurban.ru/blog/education/246/Gorodskie-issledovaniya-i-chikagskaya-shkola>].
24. Perroux F. *Note sur la notion de pole de croissance* // *Economie Appliquée* – 1955. – № 7. – P. 307-320.
25. Peshina E.V., Ryzhenkov A.V. *Evolutsia teoretiko-metodicheskikh podkhodov k roznaniiu «idealnogo goroda»* // *Upravlenets*, 2013. – № 4 (44). – С. 32-40. [Пешина Э.В., Рыженков А.В. *Эволюция теоретико-методических подходов к познанию «идеального города»* // *Управленец*, 2013. – № 4 (44). – С. 32-40].
26. Pokliatskyi S.A. *Misto yak mizhdystsyplinarnyi ob'iekt vyvchennia: evoliutsia naukovykh pidkhodiv* / S.A. Pokliatskyi // *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Zbirnyk naukovykh prats.* – Вып. 553-554: *Географія. Чернівці: Chernivetskyi nats. un-t*, 2011. – S. 135-142. [Покляцький С.А. *Місто як міждисциплінарний об'єкт вивчення: еволюція наукових підходів* / С.А. Покляцький // *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 553-554: Географія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т*, 2011. – С. 135-142].
27. Prosiyanik N.V. *Poniattia mista ta yoho gospodarstva v ekonomitsi Ukrainy* // *Naukovyi visnyk ChDIEU. Seria 1, Ekonomika*. – Chernihiv: ChDIEU, 2012. – №1(13). – S. 140-145. [Просьяник Н.В. *Поняття міста та його господарства в економіці України* // *Науковий вісник ЧДІЕУ. Серія 1, Економіка*. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2012. – №1(13). – С. 140-145].
28. Saliy I.M. *Urbanizatsia v Ukraini: sotsialnyi ta upravlinskyi aspektu* / I.M. Saliy. – К.: Naukova dumka, 2005. – 302 s. [Салій І.М. *Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти* / І. М. Салій. – К.: Наукова думка, 2005. – 302 с.].
29. Seniura O.V. *Spetsyfika ta tendentsii rozvytku suchasnoho mista v sotsiologichnomu diskursi* // *Ukrainskyi sotsium: naukovyi zhurnal*. – 2009. – № 3. – S. 25-36. [Сенюра О.В. *Специфіка та тенденції розвитку сучасного міста в соціологічному дискурсі* // *Український соціум: науковий журнал*. – 2009. – № 3. – С. 25-36].
30. Stepanenko A.V. *Goroda v usloviakh razvitoogo sotsializma*. – К.: Naukova dumka, 1981. – 294 s. [Степаненко А.В. *Города в условиях развитого социализма*. – К.: Наукова думка, 1981. – 294 с.].
31. Tanchyn I. *Sotsiologia: navch. posib. / I. Tanchyn*. – Lviv: UAD, 2005. – S. 239. [Танчин І. *Соціологія: навч. посіб.* / І. Танчин. – Львів: УАД, 2005. – С. 239].
32. Treivish A.I., Kurasov A.V. *Mirovye goroda v postindustrialnoi ekonomike: terminy, teoreticheskie konstruksii i realnost* // *Mir Rossii*. – 2009. – № 1. – S. 34-46. [Трейвиш А.И., Курасов А.В. *Мировые города в постиндустриальной экономике: термины, теоретические конструкции и реальность* // *Мир России*. – 2009. – № 1. – С. 34-46].
33. Thiinen J.G. *Izolirovanное gosudarstvo v ego otnoshenii k selskomu khozyaystvu i natsionalnoi ekonomike* // *Issledovaniia o vliianii khlebnykh tsen, bogatstva pochvy i nakladnykh raskhodov na zemledelie* [red. prof. A. Rybnikova]. – М.: *Ekonomicheskaiia zhizn*, 1926. – 326 s. [Тюнен Й.Г. *Изолированное государство в его отношении к сельскому хозяйству и национальной экономике* / Й.Г. Тюнен // *Исследования о влиянии хлебных*

цен, богатства почвы и накладных расходов на земледелие [Под ред. проф. А.А. Рыбникова]. – М.: Экономическая жизнь, 1926. – 326 с.].

34. Florida R. *Flight of the creative class*. – N.Y. : HarperBusiness.2005. – 326 p.

Summary

Natalia Omelchenko. SOCIO-GEOGRAPHIC URBAN STUDIES: EXPERIENCE AND HISTORIOGRAPHY.

In the process of mankind development world's population accumulates in the cities. In ancient times the cities fulfilled different profile functions, played special role in the development of social and economic relations. Differences in the development of some states and regions became the reason of the differences in the cities development. There are some places on earth which are not urbanized at all and people live there in the lower stage of civilization.

Rapid cities growth in geographical, economic and social aspects determines the occurrence of urbanization phenomenon and its permanent understanding.

A very long period of time the scientists considered urbanization just like rapid cities growth and increasing of the urban proportion of the population. The problems of the aspects of urbanization are not debated entirely. Our analysis of such phenomenon in social aspect gives the opportunity to consider that urbanization is the versatile process which has an increasing effect on society development, growth of the urban proportion of the population and urban style of life.

The most intensive research work in the field of urbanization of some settlements started in the second half of the 20th century. Such scientific advances connect with urbanization rapid growth, increasing of the city as the main form of settlement and important social and economic center. So, in spite of the previous mutual investigations in general and narrow disciplines, Ukrainian Geography needs the new research which includes the complex approach to the process of urbanization from the conditions and quality of life point of view.

Key words: city, historical urban development, urbanization, urban geography, the concepts of urbanization.